

**ШАХМАТНИ ЎРГАТИШДА КОМПЬЮТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ
КЎЛЛАШНИНГ ДИДАКТИК ЖИХАТЛАРИ
10.53885/edinres.2022.44.71.121**

М.Х.Тошев

БухДУ Жисмоний маданият ва спорт кафедраси таянч докторанти

Аннотация: Мақолада бошланғич синф ўқувчиларни шахматга ўргатиш жараёнида компьютер технологияларини кўллашнинг дидактик жиҳатлари келтирилган. Шахмат дастурларининг узига хос дидактик жиҳатлари ўрганилган.

Калит сўзлар. Шахмат, компьютер технологиялари, дастур, электрон платформа, ўқувчилар, бошланғич синф.

Махсус ва илмий-педагогик адабиётларни таҳлил қилиш натижасида бошланғич синф ўқувчиларни шахмат ўйнашга ўргатишнинг турли усуллар мавжудлиги аниқланди, бу ўқувчиларнинг ҳам ақлий, ҳам “жисмоний” ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади [1, 2, 4].

Умумий ўрта таълим мактабларида шахматни ўқитиш спорт мактаблари ва тўғарақларидаги ўқитиш жараёнида фарқ қилади. Шахмат бўйича спорт мураббийи ва умумтаълим мактаби шахмат ўқитувчиси – бу бир-биридан фарқ қилувчи мутахассислардир. Лекин уларнинг ҳар бири кичик ёшдаги ўқувчиларни шахмат ўйнашга ўргатишади. Улар орасидаги асосий фарқ шахмат ўйнашни ўрганишга қаратилган мақсадли ва услубий ёндашувдир. Мураббийнинг иши спортга хос тарзда, ўқитувчининг иши умумтаълимга хос тарзда ўргатиш ҳисобланади. Мураббий шахматни ўрганишни бошлаётган шахматчида биринчи навбатда, ақлий чидамлик, умумий жисмоний тайёрлик, шахмат ўйинини назарий билиш каби жисмоний сифатларни ривожлантиради. Ўқитувчи фаолиятида шахматнинг тарбиявий таркибий қисми устунлик қилади, шу жумладан, ўқувчиларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш ва баркамол шахсни шакллантиришга кўмаклашиш биринчи ўринга чиқади ва шу билан кичик ёшдаги ўқувчилар ривожланишининг асосий кўрсаткичларига айланади. Спорт билан шахмат ўйинини ўргатишда кўпинча истиқболли шахматчиларни ажратиш, саралаш ва тайёрлаш устунлик қилади. Уларни ихтисослаштириш, спорт маҳоратини ошириш йўллари ва воситаларини излаш асосий вазифалардан биридир. Шу билан бирга, ўқувчиларнинг спортга тайёргарлиги мураббийнинг иш ҳақи миқдорига таъсир қилади, бу кўпинча, уларнинг машғулотларини тезлашишига олиб келади. Ўқитишга (машғулотларга) бундай ёндашув кўрсатилган етакчи мураббийлик муҳитини ва уларнинг фаолият самарадорлигини баҳолашни шу билан бирга шахмат ўйинини ўргатиш (машқ қилдириш) услубини олдиндан белгилайди[2].

Шахмат ўйнашни таълим нуқтаи назаридан ўрганишда ўқитиш методикаси бошқача. Биринчидан, умумтаълим мактаби доирасида ҳар ким ёшидан қатъий назар, шахмат ўйнашни ўрганиши мумкин. Шахмат ўйинини ўргатишда ўқитувчининг мақсадлари кенгрок: таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи.

Умумтаълим мактабларининг бошланғич синфларида компьютер технологияларидан фойдаланган ҳолда, шахмат ўйинини ўқитиш самарали бўлиши кўплаб илмий тадқиқотларда кўрсатилиб ўтилган. Бунинг сабаби шундаки, ҳозирда 7 ёшдан 17 ёшгача бўлган ўқувчиларнинг 85 фоизи компьютердан фойдаланса, уларнинг 20 фоизи доимий равишда интернетга уланади. Шунинг учун бугунги кунда билимларни виртуал эгаллашга бўлган қизиқиш ўқувчиларнинг билимга бўлган кучли мотивларидан биридир[3].

Компьютер технологиялари ёрдамида ўрганишга бўлган мотивация, идрок қилиш, тасаввур ва ҳиссиётларни ривожлантириш имкониятларини оширади. Бу визуал, чиройли, рангли, информацион, интерфаол бўлиб, ўқитувчининг вақтини тежайди, боланинг тезкор ишлашига имкон беради. Ўқитувчининг бола билан дифференциал ва индивидуал ишлашига ҳамда ўқув натижаларини тез кузатиш ва баҳолаш имконини беради.

Компьютер технологияларидан фойдаланиш ўқувчиларни шахматга қизиқтириш, диққатини жалб қилиш, турли шахмат вазиятларни тез ва самарали шакллантириш, шахмат топшириқларни ечимларни излаб топиш каби жараёнларни ранг баранглиги ва ўқитувчи томонидан назарий ва амалий машғулотларни ўйин технологиялари асосида олиб бориш,- шахмат ўйини асосларини ўрганиш жараёнида ўқувчиларнинг ижодий билиш фаолиятини оширишга имкон беради[4].

Компьютер технологиясидан фойдаланиш ўқувчиларни ранг-баранг олам билан таништириш имкониятларини кенгайтиради, бунда ўқувчилар мустақил равишда маълумотларни олиш, таҳлил қилиш, тақдим этиш ва бошқаларга етказишни ўрганади. Ушбу технологиялар

Hozirgi taraqqiyot bosqichida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil qilishning istiqbollari: muammo va yechimlar. Xalqaro miqyosidagi ilmiy amaliy-anjuman. 2022 yil 28-29 aprel

шахматга ўргатиш жараёнининг дидактик ва шахсга йўналтирилган параметрларини сезиларли даражада оширади.

Ўқувчиларни компьютер технологиялари ёрдамида шахмат ўйнашга ўргатиш ақлий қобилиятлар - диққат, тезкор хотира, мантикий фикрлаш ва кенг қўламли тасаввурни оширишнинг самарали воситаси бўлиб, шахснинг баркамол ривожланишига ёрдам беради.

Компьютер технологияларидан фойдаланишнинг яна бир имкониятларидан бири бу кўргазмалилик ҳисобланади. Ўқув материални анъанавий(оғзаки) баён қилиш ва дидактик вазифаларни таҳлил қилиш кўпчилик ўқувчиларда қизиқиш уйғотмайди. Кўргазмали ўқитиш - дарсларни компьютер орқали ўқитишнинг асосий шаклларида бири сифатида олиб борилиши зарур. Шу билан бирга, тўпланган тажрибалар шуни кўрсатадики, компьютерда ишлашнинг оптимал давомийлиги 10-20 дақиқадан ошмаслиги лозим.

Компьютер технологияларни шахмат ўйинига кириб келиши замонавий шахматни жуда ўзгартириб юборди. Бундан 15-20 йил муқаддам ўқитувчилар, мураббийлар шахматни ўргатиш учун ўнлаб, юзлаб китоб, журналларни қайта кўриб чиқиб, керакли маълумотларни қидиришга бир неча кун сарфлашга мажбур бўлган бўлса, ҳозир ҳаммасига бир-икки дақиқа вақт кетади[5].

Ҳозирги вақтда шахмат оламида кўп даражали ва бир даражали шахмат дастурлар мавжуд. Кўп даражали дастурларда ўйин бошланишидан олдин рақибнинг ўйин даражасини танлаш имкониятлари мавжуд. Бундай дастурлар янги ўрганаётган ўқувчиларга кўл келади. Ўзининг билим ва кўникма даражасига тенг рақибни танлаб(даражасини белгилаб) компьютер дастурлари билан шахмат ўйнаши мумкин. Биринчи даражали - булар бир хил даражадаги дастурлар бўлиб, улар кўпинча, профессионал даражадаги ўйинчилари(масалан жаҳон чемпионлари)га қарши ўйнаш учун яратилган. Демак ўқувчи шахмат ўйнашни энди бошлаган бўлса, унда керакли билимларни мустақамлаши ёки стратегия ва тактикани машқ қилиши учун кўп даражали шахмат дастурини танлаши керак. Бунда энг осон даражадан бошлаб, қийинроқ даражага ўтиш лозим.

Агар ўқувчининг шахмат ўйнаш тажрибаси юқори бўлса, у ҳолда биринчи даражали дастурдан фойдаланиши мақсадга мувофиқдир. Бу ўйиннинг юқори даражасига “эришиш”, шунингдек, ўйиннинг ҳали номаълум шахмат техникаси ҳақида маълумот олиш имконини беради. Агар ўқувчига битта даражали дастур қийинчилик туғдирса, у ҳолда, ушбу дастурдан воз кечиб, кўп босқичли дастурга ўтиши ва унда шуғулланиши мумкин.

Ўқувчи учун дастурни танлаганингиздан сўнг, сизда ушбу дастур билан қандай қилиб тўғри ишлаш керак, деган савол туғилади. Бунинг иккита йўли бор: биринчиси оддий, дастурни ўрнатиш, фигуралар дизайни, доскани созлаш, рақиб даражасини танлаш ва ўйнашни бошлаш. Аммо бу усулнинг битта муаммоси бўлиб, электрон шахматга ўрганиб қолгандан кейин реал доскада ишлаш мураккаблашади.

Иккинчи йўл. Дастур ёқилгандан сўнг экранда керакли даража танланади ва ҳақиқий шахматни ўйнаш бошланади. Бунда компьютерда қилинган ҳар бир ҳаракат шахмат доскасига жойлаштирилади, ҳаракатни ўйлаш эса доскада амалга оширилади. Бу керакли амалий тажрибага эга бўлиш ва "жонли" ўйин давомида ўқувчи ўзини енгил ҳис қилиш имконини беради.

Шахматни компьютер ёрдамида ўқитиш жараёнини ташкил этишда MS Office (Word, PowerPoint) дастурлари, шахматни ўргатувчи ва компьютер ўйин дастурлари: «Шахматы с Гарри Каспаровым», «Задачник по шахматам для начинающих шахматистов», «Шахматные этюды», «Шахматный Интернет. Игра и обучение» муваффақиятли қўлланилмоқда.

Ушбу шахмат ўқув дастурлари мавзулар ва қийинчилик даражалари бўйича таснифланган кўплаб ўқув вазифаларини ўз ичига олади. Ушбу дастурлар бўйича янги ўйинчидан шахмат устасигача бўлган машғулотлар шахмат тактикасини босқичма-босқич ўрганиш учун мўлжалланган. Ўрнатилган ўйин дастурлари индивидуал созламаларни ҳисобга олган ҳолда, берилган позицияларни ўйнашга имкон беради. Дастурларда матн ва график маслаҳатлар ва нотўғри ҳаракатларни ман қилиш мавжуд бўлиб, бу ўқувчиларни мустақил ишлашига имкон беради.

Машғулотда компьютер тестларидан фойдаланиш ўқувчиларда ўрганилган материални қисқа вақт ичида ўзлаштириш даражаси ҳақида ҳолис тасаввур ҳосил қилиш ва уни ўз вақтида тўғрилаш имконини беради

Синфдан ташқари машғулотлар давомида ўқувчиларга турли шахмат таълимий платформалардан(масалан «Шахматная планета») фойдаланган ҳолда турли вазифалар таклиф этиш мумкин. Интернетда оммалашган «Шахматная планета» таълимий шахмат платформаси жуда қизиқарли шахмат портали бўлиб, унда нафақат шахмат ўйнаш, балки қизиқарли назарий материалларни ҳам ўрганиш мумкин [6].

Hozirgi taraqqiyot bosqichida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil qilishning istiqbollari: muammo va yechimlar. Xalqaro miqiyosidagi ilmiy amaliy-anjuman. 2022 yil 28-29 aprel

Компьютер технологиясидан фойдаланган ҳолда шахмат ўйнаш - ўз-ўзини тарбиялаш, шахмат ўйинида ўқувчини амалий кўникмаларини ривожлантириш ва такомиллаштириш учун катта имконият ҳисобланади. Бунинг учун дастурда шахмат компютери даражасини танлаш (осон, ўрта, қийин) ва шахмат тахтасида ҳаракат қилиш кифоя.

Компьютер технологияларидан фойдаланган ҳолда, шахмат бўйича амалий машғулотлар натижалари шуни кўрсатдики, бундай машғулотларга ўқувчилар хурсанд ҳолда келишиб, фаол ишлайдилар. Компьютер технологияларидан фойдаланиш дарсларни янги маълумотлар билан тўлдириш, компьютер техникасидан мустақил фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш, ўқувчиларда шахматга бўлган қизиқувчанликни ривожлантириш имконини беради.

Адабиётлар рўйхати

Анишева В.Е. Методические особенности индивидуализированного начального обучения шахматам детей младшего школьного возраста Дис...канд.пед.наук. – Москва, 2002. – 171 с.

Габбазова А.Л. Интеллектуальное развитие детей младшего школьного возраста в процессе обучения шахматной игре: дисс. ... канд. псих. наук. -М.: 2005. -181с.

Косырев В.Е. Методические особенности использования компьютерных шахматных программ и системы Интернет для подготовки шахматистов к соревнованиям : дис. ... магистра физ. культуры / РГУФК. - М., 2003. - 95 с.

Mahmudov A. Kh. et al. Didactic Potential of Chess Game and Its Influence on Student Achievement //PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology. – 2020. – Т. 17. – №. 6. – С. 11088-11098.

5.Тошев М. Х. Мактаб ўқувчиларини шахматга тайёрлашнинг шакллари: 10.53885/edinres. 2021.44. 19.065 МХ Тошев БухДУ таянч докторанти //Научно-практическая конференция. – 2021.

6.Тошев М., Рамазанова Ф. Патриотическое воспитание-важная составляющая духовно-нравственного воспитания детей и молодежи //Наука. Мысль: электронный периодический журнал. – 2014. – №. 6. – С. 22-27.

7.Halilovich T. M. An International Multidisciplinary Research Journal.

8.Xalilovich T. M. Areas of work of a sports psychologist //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 11. – С. 188-193.

9.Halilovich T. M. The role of chess in the development of intellectual abilities of secondary school students (based on computer technology) //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 4. – С. 1254-1258.

10.Шукуров Р., Тошев М. СПОРТ КАК СОРЕВНОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ //Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2015. – №. 5. – С. 139-140.

Махмудов А. Х., Абдуазизова В. В. Шахматы в начальных классах: воспитательный аспект //современная наука в условиях модернизационных процессов: проблемы, реалии, перспективы. – 2020. – С. 340-344.

Тошев М. Х. Мактаб ўқувчиларини шахматга тайёрлашнинг шакллари: 10.53885/edinres. 2021.44. 19.065 МХ Тошев БухДУ таянч докторанти //Научно-практическая конференция. – 2021.

ББ Маъмуров. Аксиологический подход в подготовке будущих педагогов к проектированию учебного процесса.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:W7OEmFMy1HYC

ББ Маъмуров. МЫСЛИТЕЛИ ВОСТОКА О ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОЙ ЛИЧНОСТИ.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:Y0pCki6q_DkC

А Mamanazarov, В Mamurov, В Madrimov, М Mamanazarov, G Ulmasova. Гуманитарные Основания Личностного Развития Студентов В Образовательном Процессе По Физической Культуре.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:u-x6o8ySG0sC

ББ Маъмуров. Основные требования к качеству высшего педагогического образования.
<https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-trebovaniya-k-kachestvu-vysshego-pedagogicheskogo-obrazovaniya>

ББ Маъмуров. Нравственно-эстетическое воспитание учащихся средствами литературных произведений. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=OtroS_2018_4_9

Нозирги тараqqiyot bosqichida jismoniy тарбиya va sport mashg'ulotlarini tashkil qilishning istiqbollari: muammo va yechimlar. Xalqaro miqiyosidagi ilmiy amaliy-anjuman. 2022 yil 28-29 aprel

ББ Маъмуров. [Нравственно-эстетическое воспитание учащихся средствами литературных произведений. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Otros_2018_4_9](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Otros_2018_4_9)